

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАБОРОНИ ПРИМУШУВАННЯ ДО ШЛЮБУ

Старчук Оксана Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0003-2816-9951
Researcher ID: AAR-6710-2021

Смолюк Артем Іванович,

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри загальної педагогіки,
психології та методики початкової освіти
Комунального закладу вищої освіти
«Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради

У статті здійснено загальнотеоретичну характеристику міжнародно-правових актів, якими заборонено примушування до шлюбу, враховуючи теоретичні підходи та концепції, що визначають важливість вільного вибору жінки та чоловіка як при укладенні шлюбу так і перебуваючи у ньому і до моменту його розірвання. Констатовано, що укладення шлюбу під примусом є порушенням прав людини як на міжнародному, так і національному рівнях. Доведено, що заборона примушування до шлюбу стосується і випадків укладення шлюбу з іноземним елементом, оскільки на законодавчому рівні передбачено застосування за наявності вади волі вимог Сімейного кодексу України щодо підстав недійсності шлюбу. Вказано на доцільність удосконалення національного сімейного законодавства щодо заборони примушування до шлюбу та вжиття заходів попередження укладення примусових шлюбів шляхом вироблення механізму ефективного забезпечення виявлення випадків відсутності повної та вільної згоди жінки та чоловіка. Акцентовано увагу на недостатності законодавчих норм, якими передбачено відповідальність за примушування до шлюбу та вказано на необхідності вироблення механізму ефективного забезпечення застосування їх на практиці. Встановлено, що виявлена особисто жінкою та чоловіком повна і вільна згода на укладення шлюбу не є одноразовим юридичним фактом, оскільки діє не лише при вступі у шлюб, а й під час перебування у шлюбі і до моменту його розірвання. Запропоновано під примусовим шлюбом розуміти сімейний союз жінки і чоловіка, який зареєстрований органом державної реєстрації актів цивільного стану без надання повної та вільної згоди однією чи обома особами з моменту його укладення і до розірвання.

Ключові слова: примусовий шлюб, заборона, повна і вільна згода, насильство, вада волі, міжнародні стандарти.

Starchuk Oksana, Smoliuk Artem. International standards on the prohibition of forced marriage

The article provides a general theoretical overview of international legal instruments prohibiting forced marriage, taking into account theoretical approaches and concepts that emphasize the importance of free choice in the conclusion of marriage. It is affirmed that being coerced into a marriage constitutes a violation of human rights at both the international and national levels. It has been demonstrated that the prohibition of forced marriage also applies to cases involving a foreign element, as national legislation provides for the application of the relevant provisions of the Family Code of Ukraine concerning the grounds for declaring a marriage invalid due to a defect in consent. The article emphasizes the need to improve national family legislation concerning the prohibition of marriages concluded with a defect in consent, as well as the necessity of implementing preventive measures against forced marriages by developing effective mechanisms to identify cases where full and free consent of both parties – female and male – is lacking. Attention is drawn to the insufficiency of legislative provisions establishing liability for forced marriage, as well as to the need to develop a mechanism for their effective implementation in practice. It has been

established that the full and free consent to marriage, personally expressed by both the woman and the man, does not constitute a one-time legal act, as it produces continuing legal effects – from the moment the marriage is concluded, throughout its duration, and until its dissolution. It is proposed that forced marriage be understood as a marital union between a woman and a man, registered by the state civil registration authority, without the full and free consent of one or both parties from the moment of its conclusion until its dissolution.

Key words: forced marriage, prohibition, full and free consent, violence, defect in consent, international standards.

Постановка проблеми. Укладення шлюбу під примусом є порушенням прав людини як на міжнародному, так і національному рівнях. Одним із напрямів вдосконалення сімейного законодавства України щодо заборони примушування до шлюбу є приведення його до міжнародних стандартів у сфері захисту прав жінки та чоловіка при укладенні шлюбу під примусом. У зв'язку з тим, нагальною потребою є проведення комплексного дослідження міжнародного правового регулювання заборони примушування до шлюбу з метою його імплементації та застосування в сімейному законодавстві України, що і стало **метою** статті.

Для досягнення поставленої мети, необхідно вирішити такі **завдання**:

- здійснити загальнотеоретичну характеристику заборони примушування до шлюбу, враховуючи теоретичні підходи та концепції, що визначають важливість вільного вибору жінки та чоловіка як при укладенні шлюбу, так і перебуваючи у ньому і до моменту його розірвання;

- проаналізувати міжнародні стандарти заборони примушування до шлюбу з метою їх імплементації та застосування в сімейному законодавстві України.

- сформулювати власні висновки та пропозиції щодо внесення доповнень до сімейного законодавства з метою приведення його до міжнародних стандартів.

Стан дослідження. Заборона примушування до шлюбу є предметом дослідження К. О. Александрової, І. В. Апопій, В. О. Геги, О. В. Дзери, М. М. Дякович, Р. В. Карпенко, М. В. Менджул, А. А. Мухай, Т. І. Пенькової, І. Е. Ревуцької, С. О. Рожкової, З. В. Ромовської, О. С. Таран, Н. І. Фігун, В. М. Чернеги та ін.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Міжнародними нормативно-правовими актами, якими передбачено заборону примушування до шлюбу

є Загальна декларація прав людини 1948 р. (ст. 16), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. (ст. 23), Конвенція про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу 1962 р. (ст. 1) – якими закріплено вільну і повну згоду на вступ у шлюб; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. (ст. 10) – вказує на вільний вибір партнерів у шлюбі; Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р. (ст. 16) – акцентує увагу на вільний та добровільний вибір партнера у шлюбі; Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) 2011 р. (ст. 32, 37) – визначає цивільні наслідки примусових шлюбів та кримінальну відповідальність за примус до шлюбу.

Здійснюючи аналіз міжнародних стандартів у сфері заборони примусових шлюбів варто згадати і Резолюцію 1468 (2005) «Примусові шлюби та дитячі шлюби» Парламентської асамблеї Ради Європи, у п. 4 якої визначено поняття примусового шлюбу як союзу двох осіб, у якому принаймні одна з яких не давала повної та вільної згоди на шлюб [1].

Тотожне доктринальне поняття визначає О. С. Таран зауважуючи, що примусовий шлюб – це шлюб, у якому одна або обидві сторони особисто не надали свою повну та вільну згоду на його укладення [2].

Звідси, повна і вільна згода чоловіка і жінки, яка має бути виявлена ними особисто є необхідною позитивною умовою вступу у шлюб та свідчить про відсутність вади волі при його укладенні.

Проаналізувавши ст. 37 Стамбульської конвенції, можна виділити такі форми примусового шлюбу, як: примушування дорослого або дитини до вступу в шлюб; заманювання дорослого або дитини на

територію Сторони, або держави іншої, ніж та, у якій він чи вона проживає, для примушування цього дорослого або дитини до вступу в шлюб [3].

Поряд з тим, Стамбульська конвенція криміналізує фізичне (катування, обмеження свободи пересування, ляпаси тощо), сексуальне (сексуальні домагання, зґвалтування тощо), психологічне (маніпулювання, створення емоційної залежності, встановлення заборон тощо), економічне (заборона працювати, примушування до праці, позбавлення їжі чи одягу, заборона навчатися тощо) насильство [4].

Слушною є теза Н. О. Колесниченко, що Стамбульська конвенція є першим зобов'язуючим інструментом та основним документом з питання примусових шлюбів в Європі [5, с. 113].

В результаті ратифікації Стамбульської конвенції в Україні було криміналізовано укладення примусових шлюбів шляхом доповнення Кримінального кодексу України (далі – КК України) ст. 151-2 «Примушування до шлюбу» [6] відповідно до якої: змушування особи до вступу в шлюб або до продовження примусово укладеного шлюбу, або до вступу у співіснування без укладання шлюбу, або до продовження такого співжиття, або спонукання з цим наміром особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає, караються арештом на строк до шести місяців або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк.

Водночас, Т. І. Пенькова, В. О. Гега, характеризуючи склад злочину передбаченого ст. 151-2 КК України «Примушування до шлюбу», виділяють такі форми примушування до шлюбу, як: 1) примушування особи до вступу в шлюб; 2) примушування особи до продовження примусово укладеного шлюбу; 3) примушування особи до вступу у співжиття без укладання шлюбу; 4) примушування особи до продовження такого співжиття; 5) спонукання особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, у якій вона проживає, з метою вступу в шлюб чи співжиття без укладання шлюбу або з метою продовження примусово укладеного шлюбу чи зазначеного співжиття [7, с. 179].

Ми погоджуємось із А. Андрушко, що визнання примушування до шлюбу злочином спрямоване на адаптацію норм вітчизняного права до міжнародних базових стандартів захисту прав людини та недопущення дискримінації у сфері шлюбно-сімейних відносин [8, с. 172].

Водночас, недостатньо лише законодавчих норм, якими передбачено відповідальність за примушування до шлюбу, а доцільним є вироблення механізму ефективного забезпечення застосування їх на практиці.

Окрім КК України, правове регулювання заборони примушування до шлюбу на національному рівні здійснюється Конституцією України, Сімейним кодексом України, Законами України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», «Про міжнародне приватне право» тощо.

Спробуємо проаналізувати чи отримали належного законодавчого закріплення міжнародні стандарти заборони примушування до шлюбу. Згідно ст. 51 Конституції України [9], ст. 24 Сімейного кодексу України [10] шлюб повинен ґрунтуватися на вільній згоді, а реєстрація шлюбу з особою, яка визнана недієздатною, а також з особою, яка з інших причин не усвідомлювала значення своїх дій і (або) не могла керувати ними є підставою для визнання шлюбу недійсним на законних підставах. У продовження цієї норми, у ч. 1 ст. 40 СК України закріплено, що згода особи не вважається вільною, тоді, коли в момент реєстрації шлюбу вона страждала тяжким психічним розладом, перебувала у стані алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння, а результаті чого не усвідомлювала сповна значення своїх дій і (або) не могла керувати ними, або якщо шлюб було зареєстровано в результаті фізичного чи психічного насильства.

Тотожні законодавчі положення застосовуватимуться при укладенні шлюбу з іноземним елементом, адже ст. 55 Закону України «Про міжнародне приватне право» передбачено, що у разі укладення шлюбу (з іноземним елементом) в Україні застосовуються вимоги Сімейного кодексу України щодо підстав недійсності шлюбу [11].

Таким чином, у СК України одним із елементів вади волі при укладенні шлюбу є лише фізичне та психічне насильство, які є підставами примусу до шлюбу, на відміну від ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [12], у якій виокремлено не лише фізичне і психічне насильство, а й економічне та сексуальне.

У свою чергу, очевидно, що відсутність вади волі при укладенні шлюбу є свідченням добровільності вступу у шлюб.

Поділяє цю концепцію В. Ткаченко, який зауважує, що до однієї із передумов реалізації права на шлюб потрібно зарахувати добровільність або повну та вільну згоду обох сторін на укладення шлюбу [13, с. 284].

Погоджується із цим і Н. І. Фігун, акцентуючи увагу на тому, що таке положення спрямоване попередити застосування застарілих звичаїв та законів щодо примусового укладення шлюбу [14].

Про фундаментальність вільного волевиявлення укладення шлюбу, зауважує і С. О. Рожкова, вказуючи на те, що її відсутність ставить під сумнів легітимність акту створення сім'ї [15, с. 246].

Поряд з тим, ми повністю згодні із М. В. Менджул, Р. В. Карпенко, А. А. Мухай, які акцентують свою увагу на триваючий характер вільної та цілковитої згоди не лише при укладенні шлюбу, а й під його дії і до моменту розірвання [16; 17, с. 180].

Підтвердженням цього є норми СК України, зокрема ст. 24 у якій передбачено, що шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка; примушування жінки та чоловіка до шлюбу не допускається та ч. 3, 4 ст. 56 СК України згідно якої кожен із подружжя має право припинити шлюбні відносини; примушування до припинення шлюбних відносин, примушування до їх збереження, у тому числі примушування до статевого зв'язку за допомогою фізичного або психічного насильства є порушенням права дружини, чоловіка на свободу й особисту недоторканність і може наслідки, установлені законом [10].

Беручи до уваги усе вищезазначене, примусовий шлюб – це сімейний союз

жінки та чоловіка, який зареєстрований органом державної реєстрації актів цивільного стану без надання повної та вільної згоди однією чи обома особами з моменту його укладення і до розірвання.

Висновки. Заборона примушування до шлюбу отримала нормативне закріплення як на міжнародному (Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Конвенція про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу 1962 р., Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р., Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) 2011 р., Резолюція 1468 (2005) «Примусові шлюби та дитячі шлюби» ПАРЕ тощо), так і національному (Конституція України, Сімейний кодекс України, Кримінальний кодекс України, Закони України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», «Про міжнародне приватне право» тощо) рівнях.

Доцільним є удосконалення сімейного законодавства щодо заборони примушування до шлюбу та вжиття заходів попередження укладення примусових шлюбів шляхом вироблення механізму ефективного забезпечення виявлення випадків відсутності повної та вільної згоди жінки та чоловіка. Виявлена особисто жінкою та чоловіком повна і вільна згода на укладення шлюбу не є одноразовим юридичним фактом, оскільки діє з моменту вступу у шлюб, під час перебування у ньому і до моменту його розірвання. Запропоновано під примусовим шлюбом розуміти сімейний союз жінки і чоловіка, який зареєстрований органом державної реєстрації актів цивільного стану без надання повної та вільної згоди однією чи обома особами з моменту його укладення і до розірвання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Resolution 1468 (2005) Forced marriages and child marriages. Parliamentary Assembly. URL: <https://www.refworld.org/legal/resolution/coepace/2005/en/34235>.
2. Таран О. С. Примушування до шлюбу: сімейно-правовий аспект. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/35/578/1186-1?inline=1>.
3. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11 травня 2011 р. (ратифікована Законом України від 20 червня 2022 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11.
4. Олійник В.-А., Конова М., Кірик А. Стамбульська конвенція. Amnesty International, 2021. С. 10–13. URL: https://www.amnesty.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/istanbul_brochure-25-02-2021.pdf
5. Колесниченко Н. О. Стамбульська конвенція як перший в Європі зобов'язуючий інструмент з питань примусового шлюбу. Актуальні проблеми розвитку природничих та гуманітарних наук: збірник матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 11 листопада 2022 р.) / ред. Голуб Г. С., Зінченко М. О. Луцьк, 2022. С. 112–114.
6. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III із змінами і доп. *Відом. Верхов. Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
7. Пенькова Т. І., Гега В. О. Кримінальна відповідальність за примушення до шлюбу. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Сер. Юридичні науки. 2020. № 1. Т. 31 (70). С. 177–180.
8. Андрушко А. Щодо доцільності криміналізації примушування до шлюбу. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. № 6 (34). С. 170–173.
9. Конституція України. Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відом. Верхов. Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
10. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III із змінами і доп. *Відом. Верхов. Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.
11. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV із змінами і доп. *Відом. Верхов. Ради України*. 2005. № 32. Ст. 422.
12. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07 грудня 2017 р. № 2229-VIII із змінами і доп. *Відом. Верхов. Ради*. 2018. № 5. Ст. 35.
13. Ткаченко В. Колізійні питання реалізації права на шлюб у міжнародному приватному праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С. 282–286.
14. Фігун Н. І. Колізійні питання укладення шлюбу в міжнародному приватному праві. URL: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=2266
15. Рожкова С. О. Принцип свободи і добровільності при укладанні шлюбу як один з головних принципів сімейного права. Права людини в період збройних конфліктів: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. присвяч. 25-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 18 листопада 2022 р.). [у 2 т.]. Одеса, 2022. С. 244–249.
16. Менджул М. В. Принципи сімейного права (сутність та проблеми застосування): монографія. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2019. 420 с.
17. Карпенко Р. В., Мухай А. А. Умови укладення шлюбу: порівняльний аналіз сімейного та церковного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 11. С. 179–181.

REFERENCES:

1. Resolution 1468 (2005). Forced marriages and child marriages. Parliamentary Assembly. Retrieved from: <https://www.refworld.org/legal/resolution/coepace/2005/en/34235>.
2. Taran, O. S. Prymushuvannya do shlyubu: simeyno-pravovyy aspekt [Forced marriage: family law aspect]. Retrieved from: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/35/578/1186-1?inline=1>. [in Ukrainian].
3. Konventsiiya Rady Yevropy pro zapobihannya nasyt'stvu stosovno zhinok i domashn'omu nasyt'stvu ta borot'bu iz tsymy yavyschamy [Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence] (2011, May 11). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11.

4. Oliynyk, V.-A., Konova, M., & Kiryk, A. (2021). Stambul's'ka konventsia [Istanbul Convention]. *Amnesty International*. S. 10–13. Retrieved from: https://www.amnesty.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/istanbul_brochure-25-02-2021.pdf [in Ukrainian].
5. Kolesnichenko, N. O. (2022). The Istanbul Convention as the first binding instrument in Europe on forced marriage [The Istanbul Convention as the first binding instrument in Europe on forced marriage]. Current problems of the development of natural and human sciences: collection of materials of the VI International Scientific and Practical Conference (2022, November 11) / ed. Holub G. S., Zinchenko M. O. Luts'k. S. 112–114.
6. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny [Criminal Code of Ukraine]. (2001, April 05). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrayiny*. 2001. № 25–26. St. 131. [in Ukrainian].
7. Pen'kova, T. I., & Heha, V. O. (2020). Kryminal'na vidpovidal'nist' za prymushennya do shlyubu [Criminal liability for coercion into marriage]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads'koho. Ser. Yurydychni nauky*. № 1. T. 31 (70). S. 177–180. [in Ukrainian]
8. Andrushko, A. (2018). Shchodo dotsil'nosti kryminalizatsiyi prymushuvannya do shlyubu [On the expediency of criminalizing forced marriage]. *Jurnalul juridic national: teorie si practică*. № 6 (34). S. 170–173.
9. Konstytutsiya Ukrayiny [Constitution of Ukraine] (1996, June 28). Pryynyata na V sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrayiny 28 chervnya 1996 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrayiny*. 1996. № 30. St. 141. [in Ukrainian].
10. Simeynyy kodeks Ukrayiny [Family Code Ukraine]. (2002, January 10). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrayiny*. 2002. 21–22. St. 135. [in Ukrainian].
11. Pro mizhnarodne pryvatne pravo [On private international law]: Zakon Ukrayiny (2005, June 23). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrayiny*. 2005. № 32. St. 422. [in Ukrainian].
12. Pro zapobihannya ta protydyu domashn'omu nasytstvu [On preventing and combating domestic violence]: Zakon Ukrayiny (2017, December 07). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrayiny*. 2018. № 5. St. 35. [in Ukrainian].
13. Tkachenko, V. (2020). Koliziyni pytannya realizatsiyi prava na shlyub u mizhnarodnomu pryvatnomu pravi [Conflict issues of the implementation of the right to marriage in private international law]. Conflict issues of the implementation of the right to marriage in private international law. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 6. S. 282–286. [in Ukrainian].
14. Fihun, N. I. Koliziyni pytannya ukladennya shlyubu v mizhnarodnomu pryvatnomu pravi [Conflict issues of marriage in private international law]. Retrieved from: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=2266 [in Ukrainian].
15. Rozhkova, S. O. (2022). Pryntsyp svobody i dobrovil'nosti pry ukladanni shlyubu yak odyin z holovnykh pryntsypiv simeynoho prava [The principle of freedom and voluntariness in marriage as one of the main principles of family law]. *Prava lyudyny v period zbroynykh konfliktiv: zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf. prysvyach. 25-richchyu Natsional'noho universytetu «Odes'ka yurydychna akademiya» (2022, lystopada 08). [u 2 t.]*. Odesa, S. 244–249. [in Ukrainian].
16. Mendzhul, M. V. (2019). Pryntsypy simeynoho prava (sutnist' ta problemy zastosuvannya) [Principles of family law (essence and problems of application)]: monohrafiya]. Uzhhorod: Vydavnytstvo Oleksandry Harkushi, 420 s. [in Ukrainian].
17. Karpenko, R. V., & Mukhay, A. A. (2021). Umovy ukladennya shlyubu: porivnyal'nyy analiz simeynoho ta tserkovnoho prava [Conditions for entering into marriage: a comparative analysis of family and church law]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 11. S. 179–181. [in Ukrainian].